

Иван Касабов
(София)

ОТНОВО ЗА ЦЕНТРАЛНАТА РОЛЯ НА ПАДЕЖА В ЕЗИКА

This paper is second part of my recently published article „*On the role of the case in (so-called) „caseless“ languages* as an attempt at presenting the category of case from general semantic position, namely as understanding of the case (in all its grammatical manifestations) from the word meanings' perspective. It presents further elaboration of the case-category semantics especially in thematic-rhematic predicative relations. In actual situational (contextual) utterance we are on the level of sentence predication, governed by deictic verb-copula to *be*. Such a predicative saying (something about something) provides what is said with a modus of actual existence as actual reality. Predication actualizes meaningful word-*symbol*'s semantics not only by determination in one of word's meanings in case of situational and narrative determined denotation (as *theme*), but specifies its meaning by putting it (as *rheme*) in predicative position.

As a result, possible case neutralizations are presented: general – by instrumental case and neutral – in locative. Nominative and accusative cases (neutralized in subjective-objective genitive) are uniformly presented by accusative-nominative rhematic-thematic case-form. Genitive and dative case-values are distributed between other cases and neutralized by locative in order to be expressed by means of uniform possessive formant for the genitive and through personal-directing prepositions for the dative. Finally, the nominative which „designates at the same time the case of the „subject“ and the case of „predicate“ can be neutral with regard to the opposition, as when it is placed out of context or when it assumes the role of a vocative“ (as has been pointed by Hjelmlev).

Key words: case, functions, value, subject-theme, predicate-rheme

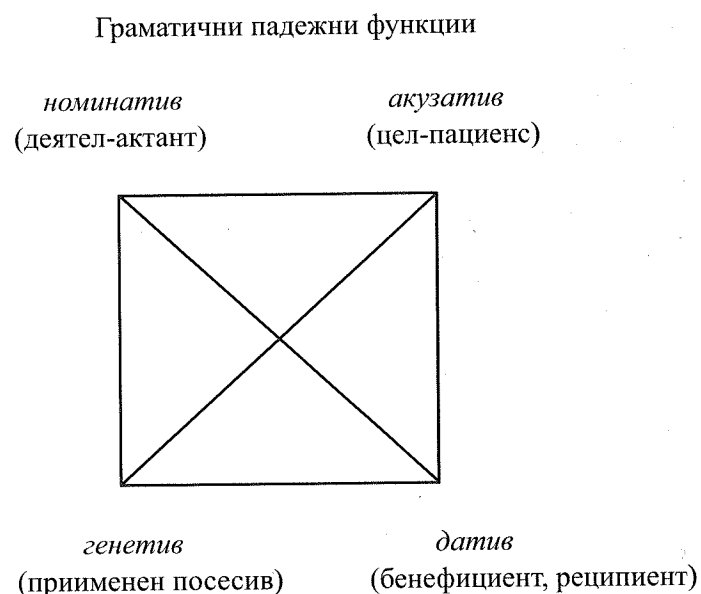
В предишен текст (Касабов 2010) се спрях накратко на проблема за падежните отношения и ролята им в езика. Представен бе опит за разглеждане на категорията падеж от по-генерална, общосемантична позиция, а именно – за разбирането на падежа (с всичките му граматични прояви) преди всичко като възможен аспект, гледна точка или перспектива на образа на предмета на думата-име (с неговите вътрешни и външни отношения), т.е. като единство на възможните явявания на предмета на името в обобщената представа за него. Предложено бе обединение на проблематиката на словообразуването с проблематиките на значениеобразуването в лексикалната семантика и наративното текстообразуване на базата на падежните отношения, изразявани в синтаксиса (обикновено) чрез морфологичните (парадигматични) склонитбени падежни форми. За целта бяха представени накратко 1.) класическите схващания за падежите и падежни-

те отношения, 2.) принципът на падежа в текста, 3.) в лексикалната семантика и 4.) ролята на падежа в словообразуването, а накрая, в тяхната взаимовръзка, се подчертава 5.) централната роля на падежа в езика.

1. Централната роля на падежа в езика. Тази роля вече бе показана и коментирана другаде (Касабов 2006) от аспекта на лексикалната семантика. В този текст се използва възможността за по-подробен коментар с цел да се представи единна за езика картина на въпросната централна роля на падежа в него.

В посочената по-горе статия бе предложено схематично общо представяне на основните граматически функции (със съответстващите им падежи) в техните взаимоотношения, като за по-голяма прегледност бе използван моделът на семиотичния квадрат¹ чрез следната

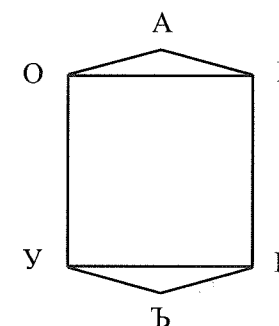
Схема I



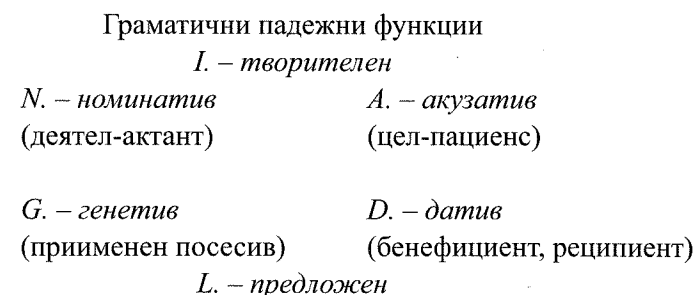
В схемата *дативът* е в контрадикторна (на противоречие) позиция на *номинатива* и е границата между действието и преките участници в него с непреките (пресупозитивни) участници като *Продавам стока (някому / на някого)*. *Акузативът* е в контрарна (противоположна) позиция на номинатива, а *генетивът* (като в противоречие на акузатива и субкомплементарен на номинатива) „неутрализира“ номинатива и акузатива в т.нар. „субектен“ (от *Каин убил Авел – Каиновото убийство на Авел*) и „обектен“ (*Авеловото убийство от Каин*) генетив при трансформация на глагола за действието в генетивна приименна форма + отглаголно съществително като субектно-предикатна или обектно-предикатна

конструкции². Срв. съответно и подобни „неутрализации“ при известния като приименен винителен падеж в старобългарски при отглаголни съществителни, заместващи инфинитивни форми на преходни глаголи, напр. по приятии ми отъ бога великъи даръ. С известни уговорки тази схема може да бъде трансформирана в следната шестоъгълна

Схема II



където както в схемата линията O – E изразява силна противоположност, а A е общ, генерален термин, докато диагоналните (образуващи триъгълник с линията O – E) линии O – B и E – B изразяват слабо протоворечие и B е неутрален термин, така и в следното схематично представяне на *граматични падежни функции* линията N – A изразява силна противоположност, а I е общ, генерален термин, (диагоналите N – D и A – G изразяват противоречие) докато диагоналните (образуващи триъгълник с линията N – A) линии N – L и A – L изразяват слабо протоворечие и L е неутрален термин:



Така, обединяващ субектните и обектни отношения, генерализиращ член е творителният, а обединяващ „съставно“-предметните субектно-обектни отношения на генетива и бенефициентно-реципиентните обектно-субектни (за „одушевени“) отношения на датива е неутралният член – предложен падеж.

2. За коментар и илюстрация на тези отношения е необходимо да се разгледат падежите, изисквани от глаголното действие. Глаголите в езика може да бъдат редуцирани семантично според разделянето им на действия на одушевени и на неодушевени дейатели. Може да бъдат отделени и личните от безличните глаголи (*вали, гърми, застудява* и под.), при които (изглежда) няма място за падежни отношения.

В *Семантичния речник-минимум* (Касабов 1990) всички глаголи в езика са редуцирани до глаголи само за действия на одушевени дейатели. Изключения прави *вали*, но известно е, че независимо дали днес се изразява лично – *Дъжд (сняг) вали* или безлично – *Вали*, дали е съпроводено с третолично местоимение за одушевен или неодушевен деятел *Il pleut* или *Es regnet*, етимологично деятелят е не само одушевен, но дори божествен *Gott regnet* (както *Юпитер* или *Св. Илия гърми*). Общото положение е глаголите за специфичните действия на неодушевените предмети-дейатели да са от една и съща основа-корен с имената на предметите, подобно на фигура етимология – *град-градя, ден-денувам, път-пътувам* и т.н., и съответно – сводими един към друг (не само словообразователно – в отглаголните съществителни и деноминативни глаголи, но и семантично). Подобна генерализация, но в обратна перспектива, се среща у Пърс, който подчертава, че „в много малко езици извън арийската група нарицателните имена са добре развита и самостоятелна част на речта и дори в семитските езици, които са забележително подобни на арийските, нарицателните имена се третираат като глаголни форми и са доста отделени от собствените имена“ (Пърс 1998а: 309). Останалите случаи или са резултат на повсеместна метафоризация на глаголните действия, съгласувано съпроводено от одушевяване и олицетворяване на актантите-дейатели, или са ергативи.

Фразата-изказване обаче не е само логическа пропозиция с определени позиции за запълване, а е и репрезентативна **предикация** чрез езиковата (изреченска, синтактична) граматика – всичко свързано с предикацията като ядрена структура на всяко изречение, т.е. КАЗВАНЕ НА НЕЩО ЗА НЕЩО – основната елементарна предикативна фразова единица като резултат от комбинацията на двете ядрени единици за имената и глаголите в езика като цяло. Това не е само атрибутивно приписване на признаци на предиката, но и езиков (логически *субектно-обектен*) акт на референция към ситуация от действителността (в сегашно, минало или бъдеще време³. То е имплицитно, обикновено елиптично пропускано в изказването (и мисълта), но може да бъде изразено чрез перцептивно-интуитивните глаголи *усещам* и *чувствам*, чрез когнитивните глаголи *мисля* и *зная*, чрез глаголите за предикация и нарация (*verba dicendi*) *казвам* и *говоря*. И както основните глаголи за изразяване на действие или събитие изобщо по принцип – *правя* и *случва се* – ядрени глаголи, чрез които може да бъдат интерпретирани (чрез дефиниции) всички останали глаголи в езиковата систе-

ма – изискват съответните им (т.нар. граматически) падежи, така и посочените когнитивни глаголи (*verba cogitandi*) и глаголите *verba dicendi* (с техните производни), изискват друг падеж – *предложния*.

Централните глаголи за прагматични и когнитивни действия пряко обкръжават ядрените за езика модални глаголи *желая (искам), трябва, мога (и зная)*, групирани, от своя страна, около ядрения глагол *съм* [като процес (= *става* + действие = *правя*), състояние, качество + чувство) + съществуване (реална (уникална) субстанция)] с граматични показатели за *време* (напр. *сега*) и семантична пресупозиция за *място* (на съществуване, напр. *тук*). Показателно е, че Пърс го нарича „*субстантивен глагол-копула is, който може да бъде пропускан в гръцки и повечето неарийски езици не използват редовно негово съответствие*“ и го определя като знак-индекс (Пърс 1998а: 309–310).

Тези ядрени глаголи се отварят (семантично) към основните (и чрез тях – към производните и конкретизиращите) глаголи за действие изобщо – *правя* или за събитие – *случва се* (основани на семантиката на *съм* като *процес* (= *става*) + *действие* (= *правя*). Към тази група е и глаголът за лично притежание *имам* или пък *имам* като модален глагол (дублиращ глагола *съм* като *има* (= ‘съществува тук или някъде’) и в сложни времена като перфекта). Тези два глагола са до такава степен ядро на (логическите) предикация и пропозиция, че в някои езици (както в руски) елиптично се пропускат или, иначе казано, не се употребяват в сегашно време и дори се използва единият вместо другия. Елипсата или употребата на глагола *съм* поражда важен семантичен конфликт, който се разрешава от изискването за различни падежи. Като глагол със семантика за актуално съществуване, наличие, той е с двойна функция – като индекс (наред с *тук* и *сега*, подобно и на личното местоимение *аз*) в сегашно време, изискващ съществителни в именителен падеж и – като индексална тематична част на съставни рематизирани сказуеми, изискващ съществителни в *творителен* падеж (както с изискващия *транслатив* глагол *превърщам се*) в минало и в бъдеще време, изразявани чрез глагола *ставам*. Когато пък се отрича наличие или притежание, се изисква *родителен* падеж.

Глаголът *имам* сигнализира семантично спецификата и на още един междинен пояс от група глаголи – между модалните с когнитивните и прагматичните глаголи. Това е групата глаголи за собствено движение като *идвам* и *отивам*, *заминавам* и *пристигам*, *влизам* и *излизам*, *качвам (се)* и *слизам*, *върщам (се)* и *оставам*, *падам* и *ставам*, *раждам (се)* и *умирам*, образуващи във френски т.нар. група на 14-те глагола образуващи *passé composé* с *être*, както възвратните и страдателните, докато при всички останали се образува с *avoir*. Тук може да се посочат и 14 двойки глаголи за собствено движение в руски – *идти* и *ходить*, *ехать* и *ездить*, *бежать* и *бегать*, *плыть* и *плавать*, *лететь* и *летать*, *брести* и *бродить*, *ползти* и *ползать*, *лезть* и *лазить*, (включително на собствено дви-

жение на субект с обект) *нести* и *носитъ*, *вести* и *водитъ*, *везти* и *возитъ*, *тащить* и *таскатъ*, *катить* и *катать*, *гнать* и *гонятъ*, редовно противопоставяни и различавани по признака *насочено / ненасочено* (разнонасочено) собствено движение. Характерно е, че в преносни значения се употребяват само първите от всяка двойка такива глаголи.

Най-забележителната характеристика на тези глаголи за собствено движение (*преместване*) е тяхната *непреходност*, както и на глаголите за собствено състояние като *стоя*, *лежа*, *седя* (и разбира се, с изключение на групата за собствено движение „на субект с обект“). Нормалното пък за семантиката на прагматичните действия (от типа *правя*) на одушевените дейтели е да са *преходни*, както на неодушевените – *непреходни*. Срв. напр. *Камъкът помръдна* или *Героят помръдна*, за разлика от *Героят помръдна камъка* или *Камъкът бе помръднат от героя*. В зависимост от (ситуационно-семантична) гледната точка към цялостния характер на действието *помръдване* е възможна интерпретация или от (каузативно) *ергативен* тип и в ергативните, и в падежните езици – *Него (То(й) помръдна*, или от *агентивен падежен* тип – *Той помръдна (камъка)*. Именно глаголът (*местя* <) *движа* (< *мърдам*) показва връзката между *преходност* и *непреходност* на базата на понятието *каузативност*⁴ или разликата между физически каузираните *движения* на предметите и *мотивирани* действия на хората (с одушевените предмети и олицетворените други живи същества).

3. От гледна точка на семантиката на категорията падеж, в добре известния пример (използван не само от Филмор, но и от Пърс в цит. съч.) с глагола *продавам* се отварят няколко именни семантични позиции: *продавач* – в номинатив, *стока* – в акузатив, *на купувач* – в датив. От логическа гледна точка, тук има 3 (или 4) субекта-термини на пропозицията *A (продава) B на C (за цена – D) – продавач, стока, купувач (определена цена при Пърс)*. Ясно е, че пропозицията има 1 съставен субект или, че 4-те съществителни имена (A, B, C и D) са субекти на тази пропозиция и всеки от тях, освен *продавачът* (който *продава стока на купувача за определена цена*), може да бъде и подлог в номинатив в други изказвания за израз на подобни семантични отношения. И обратно – възможно е преразпределение на посочените съществителни в съответните им (падежни) позиции в същата пропозиция в конверсивни изрази (напр. с *купувам, разменям, предавам*).

Така една пропозиция може (с известни уговорки) да се приема за пропозиция с нулев субект (*Вали*) или пропозиция с 1 субект (*Крадецът избяга* – именителен за одушевен субект; или *Камъкът помръдна* – ергатив за неодушевен субект; или *Играчът играе* – по подобие на етимологична фигура). Пропозицията може да е с 2 субекта (*Каин убил Авел* – именителен и винителен), с 3 позиции (*Дядо Коледа даде подарък на детето* – именителен, винителен и дателен) и дори с 4 (както с *продавам* по-горе).

Характерна особеност за ергативните изказвания е, че субектът на действието е със суфикс за деятел при преходните глаголи с одушевен агент (срв. в руски превод – *собака видит женицину* срещу *собаку видит женицина*), но със суфикс за цел като дейтели при непреходни глаголи (съответно в преводно формално съответствие – *собаку убеждает* и *женицину убеждает*) в ескимоските и др. езици. „*Този синтактичен паралелизъм между „целта“ на преходните глаголи и субекта на непреходните глаголи обикновено се нарича „ергативност“*⁵ или транзитивност и интранзитивност (по Уленбек и Кацнелсон, срв. Якобсон 1990: 346). Съответен синтактичен паралелизъм на отношението деятел – цел (или пациенс) е редовно явление и в индоевропейските езици, където в пасивни конструкции деятелят е в подобна на инструмент функция и е в творителен падеж. Паралелизъм може да се търси и с приимения генетив (*Каиновото убийство на Авел*). Именно подобна семантична интерпретация дава основание на някои специалисти като Пърс да смятат, че в ескимоските езици деятелят е в генетив (в преводна трансформация – *собачее убеждане*) и „*въпреки че в много езици, освен собствените имена, нарицателните съществителни са рядко явление, но все пак в повечето езици се различава нещо като субект и предикат и трябва да има нещо като логическа пропозиция*“ (Пърс 1998б: 12–13). Тази възможност действащият субект да се изразява с генетив в руски: (много) *людей собралось; шуток (много) было*, се посочва и от Якобсон (Якобсон 1990: 347, 343), но, както се вижда, това важи за субстантивни или третолично-безлични изрази-изречения.

Посочените отворени позиции на комплексния субект на пропозицията се отличават с подвеждаща отчетливост, зад която обаче се крият сериозни проблеми.

4. Всяка пропозиция се състои от тема /*topic*/, назовано и от рема /*comment*/, тълкуване. Това се отнася и за всяка предикация и изказване. Примерите с подлога в номинатив обаче показват, че той може да бъде изразен посочващо деиктично – чрез местоимение (*той*) или чрез лично име (*Петър*), но и тематикорематично (*Героят, Врагът, Играчът, Рибарят* и т.н.). Така подлогът може да бъде изразен индексално чрез лично или показателно местоимение или чрез собствено име (т. е. като актант, срв. словообразователната категория *nomina agentis*), но често се изразява чрез съществително нарицателно име със специфично значение (т.е. като актьор в определена роля, срв. с *nomina actoris*). Тази разлика води до необходимостта от отделяне при всяко съществително име-символ на два именителни падежа: първи именителен – идентификационен индекс (тема, название, онома) и втори именителен – в съставно сказуемо – характеризиращ иконичен образ (рема, значение, предметен образ). В основната си форма съществителното име е в номинатив. От тази тривиалност произлиза първата опасност от недоразумения. Всеки знае, че в номинатив обикновено е

подлогът на изречението – съществително име в субектно значение, както и че номинативът има още едно, вторично значение (или втори именителен в съставно сказуемо с глагол *съм*, коментиран и оспорван и от Балан⁶).

От съществена важност за изясняването на проблема е дефиницията на Йелмслев за номинатива:

„The nominative designates at the same time distancing and approximation, since it is at the same time the case of the „subject“ and the case of „predicate“, but it lays stress on the negative aspect of the dimension because the value of „subject“ predominates. Moreover, the nominative can be neutral with regard to the opposition, as when it is placed out of context or when it assumes the role of a vocative“.

Тази дефиниция, цитирана от Якобсон (Якобсон 1990: 340) не се възприема напълно от него, но той по-нататък пише:

„The fact that N(ominative) , on contrast to all other cases, does not limit in any way the role of the entity it designates (i.e. does not signify either its dependence upon an action or its incomplete presence in the content of the utterance, etc.) singles out this case in essence from all other and makes it the only possible vehicle of the **pure naming function**. The N directly names the entity, while the other cases, according to Aristotle's apt definitions, are „not names, but cases of the name“ (Якобсон 1990: 342).

Якобсон различава „субектен номинатив“ и „предикативен номинатив“, които имат един и същ референт, като в примера „*Онегин – добрый мой приятель* и *Онегин, добрый мой приятель, родился на берегах Невы*“ и „предикацията показва, че значението на предиката реферира към субекта, докато апозицията (и атрибуцията изобщо) показва просто, че значението има някаква референция“ и говори за „double N(ominative)“ (без да отделя I и II именителен (Якобсон 1990: 343); срв. и пълното съответствие с поучителното обяснение на Пърс в неговата знакова парадигма, че „от гледна точка на значението, което има в изречението“, името е непълен символен знак, където се проявява като индекс, както и в предикатна позиция (на сказуемо определение), където се явява като иконичен знак, а получава своята пълнота в единството на двете позиции, в „*копулата като знак-символ*“. „*Стоящо самостоятелно, нарицателното име [като в] „is a man“ е със сигурност индекс, но не на обекта, който денотира. Той е индекс на менталния обект, който извиква. Той е индекс на икона; чрез нея той денотира каквото и да е, което прилича на този образ*“ (Пърс 1998б: 17–18).

Якобсон запазва единството на отделните падежи, включително и на именителния, макар да оспорва главната му актантно-субектна функция за сметка на чисто назоваващата му функция (Якобсон 1990: 342–343), но ясно отделя I и II родителен падеж, както и I и II локатив (предложен). Това разделение личи особено ясно при неброимите названия-имена за субстанции. Така в родителен падеж, където освен „приименно-притежателните“ отношения и между част и цяло, мярка и количество (срв. рус. *рюмка коняку, чашка чая* – G2), се конста-

тира и отношението между предмета-вещество и (ефекта от) негово есенциално качество (рус. *запах коняка, запах чая* – G1). Според Якобсон:

„The G2 and the L(ocative)2 are **marked** categories in relation to the G1 and L2. They indicate, in the opposition to the unmarked G1 and L1, that their referents function in the content of the utterance not as shapes but as **something shaping or being shaped**. Correspondingly, the G2 and L2 can be regarded as **cases of shaping** and their relations to the G1 and L1 as the shaping correlation (*Gestaltungskorrelation*)“ (Якобсон 1990: 366).

Подходящ пример за изразяване на преход от един предмет (или лице във втори именителен – *Това е Петър*) към друг е вторият винителен при преназоваването на едно и също лице като в старобългарски: и **СИМОНА** **ЕГОЖЕ** **НАЗОВА** **ПЕТРА**. Заслужава да се отбележи симетрията на прекръщаването с кръщаването и спецификата на прякора в примери като *Иванчо Йотата, Рашо Пора, Друго-селеца, Моканина* и т. н., където прякорите са с непълен определителен член, който (изглежда не само конвенционално) не се изменя в пълен дори в позицията на подлог. Ако се проследи развоят на образа на назования предмет, може да се достигне до преминаването му в нещо друго (в друг предметен образ с ново название). Ясен пример е сказуемо определение с глагола *ставам* (= *превърщам се*), където се напуска областта на идентификационно-характеризиращата функция с глагол *съм* и се преминава към т. нар. втори винителен падеж. Когато глаголът *съм*, освен основните си функционални значения⁷ на предикат – за състояние и за екзистенциалност (*≈ има (го), съществува*), прояви и процесуалното си значение, личащо в *бивам, ставам* (като в *Той стана забележителен играч* или *Той беше (избран за) играч на годината*), вече изисква творителен падеж (напр. в руски, вместо т. нар. втори винителен в старобългарски). Срв. и примерите на Балан: **ЛЕДЪ** **БЪИСТЪ** ‘стана лед’ (неодушевано), но **ТОУРОМЪ** **БЪИСТЪ** **ВОЛЪ** ‘бик стана волът’ или **ТЪ** **ПРИТВОРИ** **СЕБЕ** **МАОУРИНОМЪ** ‘той се престори (на) арапин’ (Балан 1947: 203).

Когато пък глаголът *съм* в съставно сказуемо е предикат за вътрешно състояние на собствени чувства и усещания на Аз-а, той може елиптично да бъде пропуснат, като субектът се оказва във втори дателен падеж, изразяващ експериментно дативно отношение (т. нар. *dativus ethicus*) като *Мъчно ми е* (срв. рус. *Девочке жарко; Мне грустно*), за разлика от деятелното *мъча* (някого) (срв. словообразователното *мъчител*) или медиалното *мъча се* и страдателното (винително-творително) *мъчат ме* (срв. *мъченик*). Така както е ясна деятелността при *мъчител*, така и *мъченик* не е експериментно в същински смисъл, както и *страдалец* от *страдам (от)* или *боледувам (от)*, *жертвам (се)*, *рискувам (себе си)* и *любвам се* (както и *възхищавам се, възмуцавам се, наслаждавам се, гордея се*) изискват творителен падеж и от тях не се образуват производни имена за лица, тъй като, поради семантичната краткост на действието, не може да произведат „постоянни признаци“, както изисква номинатива и номинацията. *Мъченик* не

може да се образува директно от *мъчно ми е* и *страдалец* от *страдам* (*от*), а те са семантични резултати от (санкциониращо-общопризнато) назоваване по придобито *есивно* „ново качество“ (*мъченичество* и *страдалчество*) и това отношение е *транслативно* (изразявано в рус. с творителен, изместил т.нар. *втори винителен* в старобългарски, така както транслативността е винително-творителна) – *Он стал (считається, явяється) страдальцем*. Паралелът с творителен за качество (*И бе человек нечистом духом*) в старобългарски е показателен, срв. в руски *Он врач* и *Он работает врачом*. Оттук следва, че ако формалното словообразователно отношение – дума за действащо лице, производна от глагол („вършител“ на действието) или дума, производна от (отглаголно) съществително за действие („носител на (характерната квалификация за) действието“) – не е достатъчно основание за опозиционно отделяне на *nomina agentis* от *nomina actoris* (срв. и Балтова 1983), то семантична разлика между *някой, който (е с определена актантна роля или) прави нещо изобщо и някой, който (в роля, актьорски) се изявява като някакъв или е станал някакъв (за да върши някаква дейност)*, е значителна до степен да изисква различни падежи. Така излиза, че словообразователната категория *nomina agentis* изцяло изчерпва агентивните субектно-обектни семантични отношения на номинатива, а *nomina actoris* в номинатив генерализиращо съдържа и локалните есивни и транслативни отношения (поети напр. в старобългарски от втория винителен, а в руски – от творителния). Значи тук не става дума за разграничаване на „необходими“ (постоянно асоциирани с дадено лице или предмет състояния или качества) от „случайни“ (или временни и второстепенни състояния или качества), както смята Лайънс⁸, а за *същностната разлика между актантни и тематични роли*.

5. Заслужава да се обърне внимание и на симетрията между основните семантични отношения, изразявани чрез творителния падеж спрямо номинатива – инструментално-результативно (рус. *топор рубит – рубить топором*) и есивно (*майчинство на жената*) или функционално-транслативно (рус. *он депутат – он (профессор) избран депутатом* или примерите на Балан за български *Избраха го кмет; Весел ме гледат мили другари* (Балан 1947: 208). Явен е и паралелизмът при смяна на субектно-обектните (номинативно-акузативни) отношения от действителен в страдателен залог с прехода на обекта на действието от акузатив в номинатив, а на субекта – от номинатив в творителен (срв. рус. *Ассистент проводит исследование – Исследование проводится ассистентом*). Като се добавят съвместността (с предлог *с*, в старобългарски известен като *асоциативен творителен*) и (комитативната) съвместност, изразявана главно чрез взаимни глаголи като *разговарям (с)*, *беседвам (с)*, *съветвам се (с)*, *запознавам се (с)*, *поздравявам се (с)*, *срещам се (с)*, *карам се (с)*, *помирявам се (с)*, става ясно, че творителният падеж генерализиращо неутрализира отношенията, изразявани с именителен и винителен падеж. Освен посочените семантични отношения, тво-

рителният падеж изразява предмет, който емблематично характеризира предмета в номинатив (срв. рус. *Дамма с собачкой* или *Дом с колоннами*). Срв. също и за *рибар* в рус. – *Мальчик с удочкой* (*герой-актант с атрибут*) и *Мальчик ловит рыбу удочкой* (*деятел-актьор (аматьор) с инструмент*) за разлика от *риболовец* като професионален рибар. И не само това, творителният падеж (в старобългарски, а и в руски, наред с предложния) изразява изключително важното семантично противопоставяне (изтъкнато и по-горе) между глаголи за прагматични действия и глаголи за когнитивни действия, като характеризира вътрешни състояния, чувства, придружаващи перцептивни (но и експресивни) действия – *verba perceptiva* (срв. напр. рус. *Смотреть со страхом* или *Наблюдать с интересом*) или предмета-обект на такива състояния, изразявани чрез глаголи, *мотивиращи вниманието* към него като *интересувам се (от)*, *увличам се (от)*, *занимавам се (с)*, *възхищавам се (на)*, *наслаждавам се (музикой)*. Накрая, творителният падеж е поел и ориентационни локативни функции да изразява място на действие спрямо други предмети с предлозите *пред*, *зад*, *над*, *под*, *между*.

6. Вижда се, че творителният падеж, напр. в руски език, е поел изразяването на няколко основни семантични падежни отношения – *инструментално, функционално-есивно с транслативно*, обектно-субектно или *ергативно с комитативно, емблематично-атрибутивно, перцептивно с мотивационно и локално*. Вече е ясно, че инструменталността е само едно (и то не най-важното) отношение за творителния падеж. Инструменталис, както и творителен, са само фигуративни названия на общото семантично значение на този падеж и това общо значение е *средство* на действието и *начин* за постигане на нещо. Не само като (инструментално за агента) средство, но и като (ергативна) *причина* за действието-случване на нещо (срв. *творителен за причина* в старобългарски и в руски – *Он боленет гриппом*). Не само инструментално, но и комитативно, и интелигентно, т.е. мотивирано, с желание и може да се или *know-how* – „знаене как и с каква функционална същност на какво или с кого“ да се направи нещо. Това „може“ и „знаене-как“ характеризира действието и откъм *начин* (напр. рус. *Конь помчался стрелой*). Точно така, както в разказа (вълшебното) оръжие и (вълшебникът) помощник може да се обединят в по-общата категория средство (и начин на действие) за победата на героя (вж. по-горе т. 2.).

За модалните глаголи *трябва*, *мога*, *желая* (с техните отрицания) също трябва да се каже, че те мотивират всяко име за действие, докато *умея*, *зная* (как), заедно с *есива* (специфичното функционално субстанциално качество), изразени чрез основния глагол *съм* (*е* някакъв) и глаголите за ставане, поява, изчезване, преход от едно състояние в друго (т.е. *транслатив*), придобиване на нов признак или приемане на нова роля (маска), дават прехода от *nomina agentis* в *nomina actoris*.

По същия начин, по който на инструменталната функция на творителния падеж в старобългарски и руски (съвместил формално още няколко падежни

функции: асоциативно-комитативна, трансформативна с есивна и ориентационна локална) съответства в латински аблатив, в гръцки – датив, а в санскрит – и датив, и аблатив (Лайнс 1972), така той може да отпадне в развоя на езика и различните му семантични значения да бъдат поети за изразяване (чрез различни предлози) от четирите основни „граматически“ падежа. Срв. шестоъгълната и четириъгълната схема по-горе. Изглежда е възможно и обратното – 4-те граматически падежа да бъдат генерализиращо неутрализирани от общ именително-винителен или родително-винителен (включително и старобългарски дателен притежателен – *дровѣгъ мѣтѣремъ* и *грѣшникомъ*), изразяващ всички техни семантични отношения чрез предлози – „инструментално“. Но когато става дума за отпадане на падежи, най-напред би трябвало да се очаква отпадане на предложния падеж, който (както показва и името му) се среща само с предлози. Така, както функциите на местния падеж (или падежи) са поети от други падежи, така и неговите функции – за место(нахождение) и за обект на речта – може да бъдат поети от тях. Срв. субектно-обектното *Каин убил Авел* (през приименните субектен и обектен генетив *Каиновото убийство на Авел* и *Авеловото убийство от Каин*) до творителното есивно *Каин (е) бил убиец* и транслативното *Каин станал убиец на Авел* (рус. *Каин стал убийцем (Авеля)*) и – обратно до пасивно-трансформационното *Авел е бил убит от Каин* (рус. *Авель (был) убит Каином*).

7. Важно е още да се отбележи, че изброените модални глаголи, заедно с родствениите им, семантично близки, субстантивни съответствия като: *потребност, необходимост, нужда (от), настояване (за)*, заедно с когнитивни глаголи като *мисля (за), съсредоточавам се (върху), известно е (за)* и *verba dicendi*, заедно с производните им като *казвам (за), говоря, разговор, разказвам, разказ, упрек, коментар* и под. се реализират в предложен падеж. Най-общо, това е падежът за насоченост на вниманието към предмета и общо условие за наратив и разговор за даден предмет (и лице).

Предложният падеж е също неутрализиращ, както творителния, но не генерално, а неутрално. Той неутрализира номинатива и акузатива чрез техните субкомплементарни падежи – генетива и датива, т.е. той неутрализира не падежни опозиции, а техните неутрализации. Предложният падеж изразява само две семантични отношения. И двете са от особена важност за цялостната семантика на всеки език и дори на всяка култура. Първото е локалното значение за определено място, заемано от всеки (пространствен) предмет – *в* друг предмет или *на* (върху) друг предмет.

Второто отношение се отнася до всяко човешко говорене и разказване, понякога различавано под името „експликатив“. То изразява изключително важно базово семантично противопоставяне между глаголи за прагматични и глаголи за когнитивни действия (*verba dicendi, verba cogitandi, verba memorandi*) като *говоря (за), разказвам (за), спомням си (за), забравям (за), пиша (за)* и др. под. Това са глаголите, чрез които се говори, разказва, мисли, помни, пише или

съществителни за произведения-разкази и представяния по въпросите за всички възможни предмети и лица. С две думи, това е падежът за всяко представяне на всяко нещо – къде се намира и какво знаем и разказваме за него. Не само за всяко нещо като представено, разказано на даден адресат (в датив), но и за всяко нещо в смисъл дали го има или няма (отрицание), дали принадлежи на някого или на друго нещо и по какъв начин (посесив), като част от цяло или обратно, като вид от род и т.н., изразявани от генетива. Така предложният падеж неутрализира генетива и датива, а чрез тях и всички останали, тъй като е падеж на описание-то и представянето на отношенията вътре в нещата и отношенията между тях. Така той има мета-отношение към останалите падежи и отношения и няма пряка връзка със словообразуването и значениеобразуването. Особено важна е ролята на предложния падеж за стабилизиране на опозицията между (глаголи за назоваване на) прагматични и (глаголи за назоваване) когнитивни действия.

В заключение следва да се подчертае наблюдаваното генерално съответствие в рамките на всяко от равнищата на езиковите единици: от думата – с развоя на нейните значения и нейното словообразуване – през изречението-изказване, до разказа-текст, та чак до речевите жанрове. Така, както на „сцената“ (в контекста) на фабулата-сюжет в даден жанр като драмата или романа-епос се изграждат актовете-случки или ситуации-епизоди (издържани в съответните речеви жанрове), по същия принцип тези ситуации-епизоди са контекстът (сцената), в който се изграждат изказванията-изречения, а пък те, от своя страна, са сценичните рамки на думите. Най-общото между тези единици от различни езикови равнища е, че всички се базират върху някакво *действие*, представяно чрез *тема*, за която нещо се (раз)казва – *рема (dicent)* в епизодите на фабулата в разказа-роман чрез *подлог (по(д)ставено* или „*подмет*“ = *тема*) и *сказуемо (= dicent* или *рема*) в изречението-изказване посредством *денотирани предмети* и съответните им *значения-идеи*, отнасящи се помежду си също като *тема* (подлежащ на разбиране в акта на означаване предмет) и *рема* (с приписвани му определени качества като резултат от акта на интерпретативно-разбиращо означаване) на вътрешнословната (семантично-копулативна референциална) предикация-атрибуция. Същото (по аналогия) е и в словообразуването, а най-вероятно – и в (коренно)сричното образуване, където към морфо-фонологичните акустични образи-*теми*“ се атрибуират предметните образи-*реми*“. Такива идеи са прекалено крайни, но крайностите са необходима рамка за същностно осмисляне (и верификация) на което и да е явление и тук те са хипотетично допустими, при положение, че се признава (прото)знаков характер на корените, които като „*реми*“ атрибуират се предицират дори и към афиксите като към техни „*теми*“ – словообразувателни, а може би – и словоизменителни.

БЕЛЕЖКИ

¹ Принципно представяне на логическия квадрат и на семиотичния квадрат на Греймас вж. у Касабов 2006.

² По-подробно за субектния и обектния генетив вж. Лайънс 1968: 314.

³ За универсалността на тези категории може да се съди по издаваните все по-нови и по-обемни изследвания като напр. Алън 2001 (по-специално гл. 11. *Mood, tense, modality, and thematic roles*, pp. 343–380 с позовавания на изследвания с примери от езици от различни семейства, типове и региони).

⁴ Срв. специалното внимание към тези проблеми с подобно отношение към тях, но с непроведена докрай интерпретация поради нейерархичното разглеждане на семантиката на глаголите у Лайънс 1972 (по-специално гл. 8. *Грамматически функции*).

⁵ Вж. Лайънс 1972: # 8. 1.6.

⁶ Вж. Балан 1947: 202–203.

⁷ Вж. Касабов 1990: 206.

⁸ Вж. Лайънс 1972: # 7. 4.6.

ЛИТЕРАТУРА

Алън 2001: Allan, K. *Natural Language Semantics*. Blackwell, Oxford.

Балан 1947: Теодоров-Балан, А. *Състояние на българската граматика*. София.

Балтова 1983: Балтова, Ю. *Изграждане на книжовна лексика в българския език през Възраждането (сложни съществителни *nomina concreta*)*. – Изв. на Инст. за бълг. ез., кн. XXV, 1983, с. 5–30.

Касабов 1990: Касабов, Ив. *Семантичен речник-минимум*. София. Университетско изд. „Св. Климент Охридски“. 228 с.

Касабов 2006: Касабов, Ив. *Грамматика на семантиката*. София. Университетско изд. „Св. Климент Охридски“. 236 с.

Касабов 2010: Касабов, Ив. *За ролята на надежда в „безнадежните“ езици*. – Сборник в чест на Александър Теодоров-Балан. София. Университетско изд. „Св. Климент Охридски“. (Под печат).

Лайънс 1968: Lyons, J. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge Univ. Press (Reprinted 1969, (...), 1995).

Лайънс 1972: Lyons, J. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge Univ. Press.

Пърс 1998а: Peirce, Ch. S. *New Elements*. – The Essential Peirce, Indiana Univ. Press.

Пърс 1998б: Peirce, Ch. S. *On Reasoning in General*. – The Essential Peirce, Indiana Univ. Press.

Якобсон 1990: Jakobson, R. *Contribution to the General Theory of Case (1936, 1958)*. – On Language, Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts – London, England.